

en berigende fortælling om Danmarks bedst kendte maskinfabrik. En fortælling, der er limet bedre sammen, end det løst samlede anmeldereksemplar kunne antyde.

Kurt Pedersen

Jesper Strandskov, Peter Sørensen og Kurt Pedersen: *Pioneren Otto Mønsted. Sig navnet...* (Systime, 1998). 446 s., 450 kr.

Bogen om Otto Mønsted er ikke en traditionel biografi. De tre forfattere har grebet emnet langt bredere an, og resultatet er blevet en vellykket og interessant fremstilling, der placerer Otto Mønsted bredt i den tid og den sammenhæng, han indgik i. Otto Mønsted blev Danmarks rigeste mand, og hans livs historie knyttes sammen med en rede-gørelse for den branche, hvor han opbyggede sit forretningsimperium, (smør og) margarine, og det marked, hvor han tjente sin formue, Danmark og England først og fremmest. Derfor kan man i biografien af Otto Mønsted også læse om de hollandske margarinedynastier Jurgens og Van den Bergh og om de engelske detailhandelspionerer fra Maypole Dairy Co., brødrene Watson, og derfor fylder Aarhus Oliefabrik, hvor Otto Mønsted var hovedaktionær, lige så meget i fremstillingen som Otto Mønsteds eget firma, fra 1909 omdannet til Aktieselskabet Otto Mønsted. Det er fuldt berettiget. Det var etableringen af et omfattende, internationalt foregret fødevarerindustrielt kompleks, der blev grundlaget for Otto Mønsteds rigdom, og gennem afdækningen af dette får bogen en interesse, der rækker langt ud over en snæver biografi.

Otto Mønsted var proprietærsøn fra Mols, blev handelsuddannet og etablerede sig, efter at have tjent forskellige steder, som købmand i Århus i 1865, 27 år gammel. Så langt var der intet usæd-

vanligt i hans livsforløb. Men allerede i løbet af sine to første år som købmand viste han særlige evner på to felter. Han solgte korn og smør som andre købmænd, men arbejdede målbevidst med smørrets kvalitet, og han fik etableret et samarbejde med byens førende købmand, Hans Broge. Det blev fundamentet for Otto Mønsteds livsbane. Sammen med Hans Broge tog han initiativ til at afholde en udstilling af vintersmør i Århus i begyndelsen af 1868. Det blev et vigtigt led i arbejdet med at forbedre det danske smørs kvalitet. Otto Mønsted var selv en betydelig smørkender, og han udarbejdede en vejledning for bønderne i smørbehandling og gik over til at betale smørret efter kvalitet. Fra 1877 fik han etableret en ugentlig notering af smør delt op i fire kvaliteter. Den viden, han derved skaffede sig om markedet for smør af forskellig kvalitet og pris, blev afgørende for hans senere investeringer i margarineindustrien.

Det faglige samarbejde med Hans Broge blev lige så vigtigt. Det førte til, at Otto Mønsted giftede sig med Hans Broges ældste datter og derved blev medlem af den altdominerende familiekonstellation, der beherskede det århusianske erhvervsliv i anden halvdel af 1800-tallet. I denne familiekonstellation indgik også ejeren af godset Constantinsborg vest for Århus, generalkonsul Hendrik Pontoppidan i Hamborg (hvis datter var gift med en søn af Hans Broge), og ud af denne familiekonstellation udviklede sig Aarhus Oliefabrik, Korn- og Foderstofkompagniet og Otto Mønsteds margarinefabrik mm.

Det var således med en solid faglig ballast og et økonomisk betydningsfuldt netværk, at Otto Mønsted i 1883 som den første i Danmark påbegyndte en margarineproduktion. Han var blevet en velhavende mand gennem eksport af smør til England, og nu satsede han hele sin formue på en ny industrigren. Der

var virkelig tale om risikovillig kapital, og havde han ikke haft sin svigerfar i ryggen, er det ikke sikkert, at han havde overvundet de økonomiske vanskeligheder, han kom ud for i sine første år som fabrikant. De var ikke bare tekniske og praktiske, men også politiske, fordi der i Danmark som andetsteds rejste sig betydelige agrarinteresser mod den nye industri. Det endte efter et indviklet politisk spil, som inddrog spørgsmålet i forfatningskampen, med en lov i 1888, der indførte forbud mod at farve margarinen, så den kom til at ligne smør.

Denne bestemmelse gjorde det umuligt for Otto Mønsted at eksportere margarine, og samme år købte han en margarinefabrik i nærheden af Manchester. Det blev indledningen til den betydelige rolle, som Otto Mønsted kom til at spille på det britiske margarinemarked. Det blev også – temmelig tilfældigt – indledningen til hans samarbejde med Einar V. Schou. Einar Schous betydning har ikke hidtil været kendt, og det er en af bogens store fortjenester at have afdækket den. Den kan belyses temmelig indgående på grundlag af Einar Schous store privatarkiv på godset Palsgaard ved Juelsminde, og opsporingen af dette har været af afgørende betydning for bogen. Einar Schou havde stået i lære hos Otto Mønsted, men mødte tilfældigvis Otto Mønsted på gaden i London, netop som Mønsted var på udkig efter folk til sin nyerhvervede engelske margarinefabrik. Einar Schou blev ansat som bogholder og året efter som direktør, og hans dygtighed fik stor betydning for den succes, som Mønsted fik i England. Efter at de indledende vanskeligheder var overstået i 1891, gik det fremad, og allerede i 1895 kunne Otto Mønsted indvie en helt nybygget margarinefabrik – verdens største på det tidspunkt – i Southall uden for London.

Otto Mønsteds danske og engelske

margarineimperium blev fra 1892 knyttet sammen med hans interesser i Aarhus Oliefabrik. Den var blevet oprettet i 1871 under navnet Aarhus Palmekernefabrik, men i 1892 fik Otto Mønsted omdannet den til et aktieselskab under det nye navn og med produktion af spiseolier til margarineindustrien som vigtigste arbejdsopgave. Fra da af var udviklingen i margarineindustrien og i spiseolieindustrien uløseligt forbundet. Aarhus Oliefabrik havde siden 1880'erne haft en oliefabrik i Libau i Letland, der var en del af det russiske rige, og oliefabrikken fik nu i 1890'erne en datterfabrik i Tyskland og i 1908 også en i England.

Margarineindustrien, der havde set sin første begyndelse i 1871, var næsten fra starten en international industri, og det var på dette internationale marked, at Otto Mønsteds fødevarerindustrielle kompleks måtte agere. Hovedfjenden var de to store hollandske margarinefabrikker, Jurgens og Van den Bergh, og kampen kom især til at stå om det engelske marked. Her foregik der på samme tid en revolutionering af detailhandelen med etablering af meget store kædeforretninger. Pioner på dette område blev George Watsons Maypole Dairy Co., og Watson kom derfor til at spille en central rolle i forhold til Mønsteds forretninger. Spiseolienmarkedet var vanskeligt på grund af meget skiftende og uforudsigelige råvarepriser, og margarinemarkedet var præget af tilbagevendende svære priskrige, så det var ikke let at begå sig. De store engelske detailkæder eliminerede grossererne i branchen og skabte et marked med få, men store købere. Det øgede Mønsteds afhængighed af George Watson, der i 1906 blev medejer af og snart efter faktisk leder af Mønsteds engelske margarinefabrikker, Otto Mønsted Ltd., og i 1910 overtog han også aktiemajoriteten i Aarhus Oliefabrik. Derved var den udenlandske del af Otto Mønsteds for-

retninger gået over på udenlandske hænder. Mønsted beholdt sin danske margarinefabrik, og det lykkedes senere (to år efter Mønstedes død) at tilbagekøbe aktiemajoriteten i Aarhus Oliefabrik, så selskabet atter blev dansk ejet. Det er det stadig. Derimod er Otto Mønstedes margarineproduktion sammen med det meste af den øvrige danske margarineindustri blevet udraderet af de hollandske rivaler Jurgens og Van den Bergh, som havde været i alliance med hinanden siden 1908, og som i 1920'erne overtog George Watsons forretninger og i 1929 indgik i Unilever-koncernen, men det er en langt senere margarinekrig, som kun nævnes afrundende i bogen.

Bogen dækker sit emne bredt og får det sat ind i en større sammenhæng. Det er bogens store styrke, men også dens svaghed. Fremstillingen er detaljeret lagt an, og det kan undertiden knibe for læseren at bevare overblikket, f.eks. omkring de indviklede engelske forhandlinger om mulige fabriksovertagelser, hvor det kan være svært at få helt rede på indhold og konsekvenser af de fremsatte forslag. De mange detaljerede og konkrete oplysninger rummer også risikoen for konkrete fejl, og dem er der en del af. F.eks. lå Vestergade 11 ikke over for Frue Kirke, da Otto Mønsted flyttede ind i 1869; der lå en husrække imellem, som blev nedrevet i 1930'erne (s. 38). Det var ikke Napoleon 3., der blev kaldt borgerkongen, men derimod Louis Phillipe (s. 48). Lurmærket blev indført i 1900-06, så det var ikke det, der i 1890'erne krævede et ensartet smørprodukt (s. 62). Markedssituationen i 1906 karakteriseres som den værst tænkelige, samtidig med at året gav et tilfredsstillende resultat (s. 106-107). Der er en fejl i citatet s. 110. Københavns frihavn blev etableret i 1894, ikke 1895 (s. 113). Spare- og Lånecassen i Århus kan ikke kaldes en stor bank (s.

144). Otto Mønstedes villa i Kristiania-gade i København ligger ved Garnisons Kirkegård, ikke ved Garnisons Kirke (s. 147). Regnar Westenholz var finansminister i Rottwitts regering, ikke i Estrups (s. 151). Lederen af det danske konsulat i London i årene efter 1893 hed ikke Valdemar Faber, men Delcomyn (s. 182). Otto Mønstedes svanevaremærke afbildes s. 294 med en gletcher eller et sneklædt bjerg i baggrunden, men tolkes som bevidst nationalt dansk s. 298. Metersystemet blev ikke indført i 1912, men i 1907 med en overgangsordning 1910-16 (s. 306).

Det er småting og nævnes her for en ordens skyld. Fejlene i detaljerne ændrer ikke ved hovedindtrykket, at bogen er et værdifuldt bidrag til dansk erhvervshistorie.

Jørgen Fink

Jørgen Kjær Hansen: *Aarhus Glasværk. Et industrieventyr fra århundredskiftet*. (Århus Byhistoriske Udvalg, 1999). 145 s., 228 kr.

I forordet står, at det er en bog om »Aarhus Glasværks historie«. Bogen er altså en virksomhedshistorie. Som sådan er den imidlertid temmelig problematisk. Dette skyldes først og fremmest manglen på et virksomhedsarkiv. Afgørende begivenheder i Aarhus Glasværks historie som f.eks. etableringen i 1898, fusionerne i 1902 (Fyens Glasværk og Rosdala Glasbruk) og 1907 (Kastrup, Frederiksberg og Hellerup), salget af glasværket til Kastrup Glasværk i 1918 samt glasværkets definitive ophør i 1927 behandles ikke på grundlag af internt materiale fra virksomheden, men på basis af tilfældige og ofte noget tvivlsomme kilder.

Der er også meget lidt om ledelsen på Aarhus Glasværk, kunderne, eksporten, salgspolitikken, konkurrenterne samt de økonomiske forhold. Derimod